

Stanisław SURDACKI

**Zmiany w składzie i rozmieszczeniu niektórych gatunków
Amphibia, Reptilia, Aves
na obszarze byłego woj. lubelskiego w XIX i XX wieku**

Изменения в составе и распределении некоторых видов *Amphibia, Reptilia, Aves*
в районе бывшего Люблинского воеводства в XIX и XX веках

Changes in Composition and Distribution of Some *Amphibia, Reptilia, Aves*
Species within the Area of the Former Lublin Province in XIXth and XXth
Centuries

Literatura dotychczasowa, dotycząca jakościowego i ilościowego stanu oraz rozmieszczenia geograficznego płazów, gadów i ptaków na terenie byłego woj. lubelskiego, w porównaniu z liczbą publikacji z tego zakresu dla całej Polski lub innych części, jest szczupła. Z materiałów zawartych w bibliografii fauny polskiej Jakubskiego i innych wynika, że na 521 pozycji odnoszących się do całej Polski, tylko 38 dotyczy byłego woj. lubelskiego, co stanowi zaledwie 7% ogólnej sumy.

Gospodarcza działalność człowieka spowodowała wielkie przekształcenia w środowisku geograficznym; zarówno wśród przyrody nieożywionej, jak i ożywionej. Niemal na „oczach” ostatnich pokoleń oraz współcześnie żyjących wyginęły lub giną niektóre gatunki fauny.

Okres drugiej połowy wieku XIX i wiek XX przyniósł wraz z rozwojem przemysłu szybką eksploatację skał i minerałów. Charakteryzuje się on wzmożoną urbanizacją, zmniejszeniem powierzchni leśnej, zanikiem ugorów. Działalność gospodarcza człowieka wpłynęła bezpośrednio i pośrednio na procesy zachodzące w naturalnych biocenozach, poprzez likwidację lasów, zmiany w ich składzie gatunkowym, zmiany struktury fizycznej gleby. W następstwie tego powstały zakłócenia w gospodarce wodnej, w składzie substancji mineralnych itp. To wszystko doprowadziło do zubożenia składu chemicznego i organicznego gleb, a następnie do zachwiania równowagi w biocenozie. W niektórych rejonach byłego woj. lubelskiego na zmiany składu i liczebności fauny wpłynęło uprzemysłowienie. Zakłady przemysłowe wydzielają szkodliwe pyły i gazy oddziałujące szkodli-

wie na florę, a pośrednio na faunę przez zakłócenia składu glebowego bądź bezpośrednio działając toksycznie na zwierzęta.

Zabiegi melioracyjne (nie zawsze przeprowadzane właściwie) doprowadziły do daleko idących zmian. Procesy osuszania terenów łągnych i podmokłych oraz regulacje rzek posunęły się niekiedy za daleko. Spowodowały zachwianie bilansu wodnego i równowagi zbiorowisk roślinnych, co następnie wpłynęło na ubytek bądź całkowite wyniszczenie niektórych form fauny, w tym niektórych gatunków płazów, gadów i ptaków organicznie związanych z właściwym sobie biotopem. Zaoranie obszarów stepowych czy stepopodobnych oraz intensyfikacja upraw polowych wpłynęły na zmniejszenie bądź na zlikwidowanie właściwego biotopu niektórych gatunków fauny stepowej.

Błędy popełniane w działalności niektórych kręgów „myśliwych” doprowadziły do wyniszczenia lub ograniczenia pewnych gatunków fauny mających niewymierne i wielorakie wartości (historyczne, biologiczne czy estetyczne). Wprowadzenie elementów obcych, kosztem naszej rodzimej fauny, spowodowało naruszenie równowagi w biocenozie. Na przykład dla ochrony wprowadzonego bazanta przeprowadzało się niszczyielskie odstrzały niektórych gatunków rodzimych ptaków drapieżnych, krukowatych czy też ssaków drapieżnych.

Likwidacja niektórych gatunków ptaków drapieżnych powodowała daleko idące skutki; w tym przypadku teren pozbawiony był czynnika przeprowadzającego naturalną selekcję osobniczą. Brak tego rodzaju selekcji prowadził do osłabienia następnych generacji wśród gatunków służących drapieżnikom za pokarm. Na szczęście ostatnio wprowadzono ochronę gatunkową wszystkich ptaków drapieżnych, łącznie z tak szeroko do tego czasu tępionym jastrzębiem gołębiarzem — *Accipiter gentilis* (L.).

Intensywne stosowanie środków chemicznych w rolnictwie i leśnictwie odbija się szkodliwie na drapieżnych ptakach: w jajach gromadzi się tyle toksycznych związków (szczególnie chlorowanych węglowodorów), że nie są one zdolne do rozwoju. W łańcuchu troficznym znajdują się tu rośliny pokryte środkami chemicznymi: owady pasożytujące na tych roślinach, owadożerne ptaki i ssaki, wreszcie ptaki drapieżne. Bardzo często ostatnim ogniwem w tym łańcuchu jest człowiek, do którego jadłospisu trafiają produkty żywnościowe z trującymi substancjami chemicznymi.

Do publikacji niniejszej wykorzystałem dostępną mi literaturę, obserwacje własne oraz innych osób nie ogłoszone drukiem, ale poparte dostatecznie uzasadnionymi informacjami. Nazwiska tych obserwatorów są wpisane w nawiasach bez podania daty. W tym miejscu pragnę podziękować za cenne informacje dr. J. Dynowskiemu, mgr inż. K. Jankiewiczowi prezesowi Wojewódzkiego Związku Łowieckiego w Lublinie, mgr F. Ostrowskiemu i mgr T. Grądzielowi.

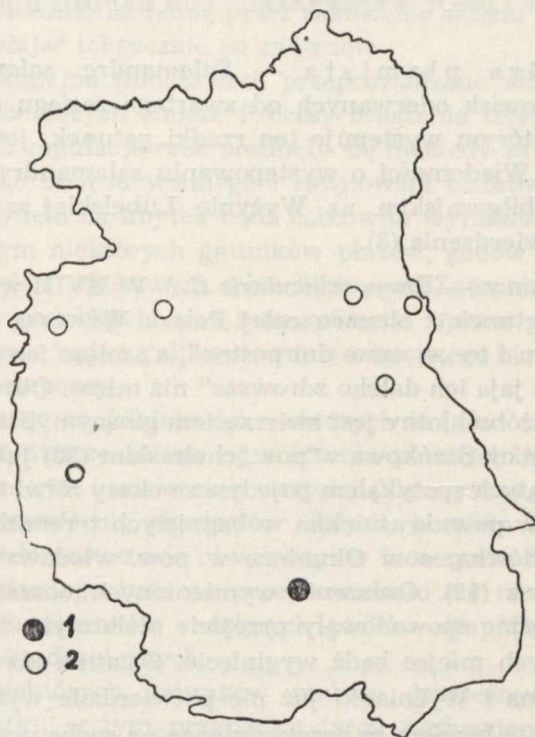
PŁAZY I GADY WYMIERAJĄCE LUB BARDZO RZADKIE

Salamandra plamista — *Salamandra salamandra* Laur. Jednym ze stanowisk oderwanych od zwartego zasięgu (łańcuch Karpat i Sudetów), w którym występuje ten rzadki gatunek, jest okolica Biłgoraja (8, 34, 36). Wiadomości o występowaniu salamandry w byłym pow. tomaszowskim, biłgorajskim na Wyżynie Lubelskiej są nie sprawdzone i wymagają potwierdzenia (3).

Żółw błotny — *Emys orbicularis* (L.). W XVIII wieku Kluk (14) wymienia ten gatunek z obszaru całej Polski. Wówczas żółwie używane były jako pokarm i to „w same dni postne”, a „mięso ich jest białe i tęgie i nieco twarde, a jaja ich daleko zdrowsze” niż mięso. Obecnie na obszarze woj. lubelskiego żółw błotny jest zwierzęciem ginącym. Stanowisko na rzece Uherce w okolicy Stańkowa w pow. chełmskim (25) już nie istnieje. W latach pięćdziesiątych spotykałem pojedyncze okazy żółwi w okolicy Bęczyna i Wyżnianki w pow. krańickim w bagnistych terenach nad rzeczkami Wyżnicą i Urzędówką, a w Okunince w pow. włodawskim spotykał je K. Karczmarsz (12). Osuszenie wymienionych obszarów bagnistych, zabiegi melioracyjne spowodowały przejście nielicznych już okazów tych zwierząt do innych miejsc bądź wyginiecie. Ostatnia kontrola w r. 1957 w rejonie Bęczyna i Wyżnianki już nie potwierdziła występowania tego gatunku. Rejony te bowiem są przekształcone na suche uprawne łąki. Rozmieszczenie już nielicznych stanowisk żółwia błotnego przedstawione jest na ryc. 1.

Żółw grecki — *Testudo hermanni* Gmelin i *Testudo graeca* L. Oba gatunki pochodzące z Półwyspu Bałkańskiego sprowadzone na nasz teren w czasie drugiej wojny światowej. Wydaje się mało prawdopodobne, aby one mogły w naszych warunkach przetrwać do tej pory, a tym bardziej rozmnażać się (17).

Wąż Eskulapa — *Elaphe longissima longissima* (Laur.). Znajomość geograficznego rozmieszczenia węża Eskulapa na naszym terenie sięga XVIII wieku. Wiadomości o znalezieniu węża Eskulapa w Biłgoraju koło Zamościa podaje Taczanowski (31). Wałęcki (37) podaje również wiadomość, że „w r. 1863 o milę na południe od Zwierzyńca [...] w kniei zwanej Czerkies” stwierdzono ten gatunek, okaz oddano do Gabinetu Warszawskiego. Według Tenenbauma (3) gatunek ten był pospolity na Zamojszczyźnie i najliczniejszy w obrębie „Grele” we wsi Lasowe. Współcześnie jest bardzo rzadkim gatunkiem spotykanym w lasach zwierzynieckich, w rejonie nadleśnictwa Kosobody (1, 13). Stanowisko to ma charakter reliktowy (ryc. 1).

Ryc. 1. 1) stanowisko węża Eskulapa (*Elaphe longissima*); 2) stanowiska żółwia błotnego (*Emys orbicularis*)

1) station of the Aesculap's snake (*Elaphe longissima*); 2) stations of the mud turtle (*Emys orbicularis*)

Jaszczurka zielona — *Lacerta viridis* (Laur.). Być może, że gatunek ten występował na Zamojszczyźnie, lecz informacje te oparte są na nie sprawdzonych danych (1, 8). Obecnie bowiem brak wiadomości o występowaniu tego gatunku na omawianym terenie.

PTAKI DAWNIEJ WYSTĘPUJĄCE, OBECNIE NIE SPOTYKANE

Pelikan różowy — *Pelecanus onocrotalus* L. O zalatywaniu tego ptaka mamy najstarsze dane z Lubelszczyzny tylko z XIX wieku (24, 32). Od tamtego czasu żadnych wiadomości o sporadycznym pojawianiu się tego ptaka na terenie byłego woj. lubelskiego nie posiadamy.

Ibis — *Plegatis falcinellus* (L.). W r. 1880 stwierdzono jego występowanie pod Lubartowem (32). Obecnie brak wiadomości o tym gatunku z omawianego terenu.

Berniklar dzawoszyja — *Branta ruficollis* (Pall.) W r. 1888 stwierdzono około 60 sztuk pod Lubartowem (32). Obecnie brak wiadomości o jej występowaniu.

Hełmiatka — *Netta rufina* (Pall.). Około r. 1850 notowana była w Lubelskiem (32). Od tamtego czasu do obecnej chwili nie stwierdzono tego gatunku na omawianym obszarze.

Lodówka — *Clangula hymealis* (L.). W XIX wieku notowana przez Taczanowskiego na Lubelszczyźnie (32). Ten niezwykle rzadki gatunek na omawianym obszarze od tamtego czasu nie był stwierdzony.

Orzeł włochaty — *Hieraetus pennatus* (Gmel.). W XIX wieku stwierdzono jego łęgi w okolicach Wytyczna, Hańska i Lublina (32). Obecnie brak wiadomości.

Orzeł przedni — *Aquila chrysaetos* (L.). W połowie XIX wieku występował w Lubelskiem nielicznie (32). Obecnie nie spotykany.

Gadożer — *Circaetus gallicus* (Gmel.). W początkach naszego stulecia widywany był koło Zamościa i pod Zwierzyńcem (5, 26). Obecnie brak wiadomości.

Drop — *Otis tarda* L. W XVIII i XIX wieku rozprzestrzeniony był w woj. lubelskim (32) „na Podlasiu koło Międzyrzecza, Czemiernik, w chełmskim koło Stawu, w zamojskim pod Komarowem i Sniatyczami”. W r. 1939 w Lubelskiem zanotowano jeszcze 39 sztuk (29), a w r. 1959 już nie stwierdzono żadnego osobnika. Działalność człowieka, a przede wszystkim brak zdolności przystosowawczych tego typowo stepowego gatunku do zmienionych warunków środowiskowych przyczyniły się do wyginięcia tego pięknego i pożytecznego ptaka. Być może próby ponownego wprowadzenia dropia na tereny wielkich kompleksów wchodzących w skład Państwowych Gospodarstw Rolnych dałyby pozytywne wyniki.

Strepet — *Otis tetrax* L. W XIX wieku pojedynczo zalatywał do woj. lubelskiego (32). Od tamtej pory brak o nim z tego terenu jakiegokolwiek wiadomości.

Biegus mały — *Calidris temminckii* (Leisl.). W XIX wieku spotykany w Lubelskiem w przelotach (32). Od tamtego czasu nikt go nie zaobserwował na tym obszarze.

Biegus krzywodzioby — *Calidris ferruginea* (Pont.). W XIX wieku bardzo nielicznie spotykano go w Lubelskiem (32). Od tamtego czasu brak o nim wiadomości.

Bekasik — *Limnocyptes minimus* (Brunn.). W XIX wieku nieliczny ptak lęgowy koło Łęcznej i w Sosnowicy (32, 33). Zdaniem Tomiałowicza (35) obecnie w całym kraju już się nie lęgnie.

Wydrzyk wielki — *Stercorarius skua* (Brunn.). W XIX wieku obserwowany koło Lubartowa (32). Od tamtego czasu brak o nim wiadomości.

Mewa biała — *Larus hyperboreus* Gunn. W XIX wieku tylko trzykrotnie stwierdzono w Lubelskiem (32, 33), ale już później brak o niej jakiegokolwiek wiadomości.

Żołąna — *Merops apiaster* (L.). W XIX wieku spotykana w Lubelskiem (32). W XX wieku znane były stadka spod Lublina (19). Obecnie brak wiadomości o występowaniu tego gatunku.

Słownik rdzawy — *Luscinia megarhynchos* C. L. B. W XIX wieku rozpowszechniony był pod Lublinem (32). Dziś nie stwierdza się go ani pod Lublinem, ani na innych obszarach województwa.

Drozd obrożny — *Turdus torquatus* L. W XIX wieku nie notowany. Natomiast obserwowano go pod Lublinem dopiero w r. 1918 i tylko jeden raz (5). Od tamtego czasu nie stwierdzono go nigdzie na omawianym obszarze.

Sikora lazurowa — *Parus cyanus* Pall. W XIX wieku jeden raz obserwowana pod Lublinem (7, 32). W latach trzydziestych naszego stulecia zdobyto okazy pod Lublinem (30). Później jednak już jej nie stwierdzono.

Krzyżodziób sosnowy — *Loxia pytyopsitacus* Borkh. W XIX wieku dość często spotykany pod Lublinem (32). W XX wieku brak o nim wiadomości z tego terenu, jak i całego woj. lubelskiego.

Krzyżodziób świerkowy — *Loxia curvirostra* L. W XIX wieku gniazdował w Lubelskiem (32). Obecnie brak o nim wiadomości.

GATUNKI PTAKÓW DAWNIEJ NOTOWANE LICZNIE, OBECNIE RZADKIE

Kaczka różeniec — *Anas acuta* L. W XIX wieku gniazdowała w Lubelskiem (32). W r. 1958 tylko raz widziana na stawie w Siemieniu (22), poza tym przypadkiem ostatnio nie stwierdzono tego gatunku (35).

Płaskonos — *Anas clypeata* L. Rzadki ptak, widziany tylko raz na przelotach w Samoklęskach w pow. lubartowski (informacja ustna mgr F. Ostrowskiego wieloletniego obserwatora ptaków tamtejszego rejonu).

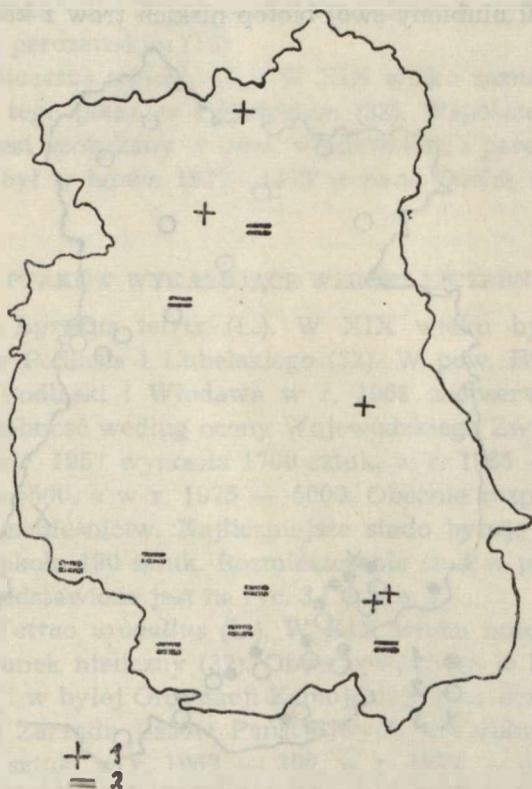
Głowienka — *Aythya ferina* (L.). Zdaniem Taczanowskiego (32) pozostawała na legi w niewielkiej liczbie. Obecnie nielicznie notowana na stawach w Tarnawatce w pow. tomaszowski (23).

Podgorzałka — *Aythya nyroca* (Gueld.). Rzadko spotykana. Taczanowski (32) podaje ją z Lubelskiego w r. 1882. Współcześnie widziano ją w r. 1960 w Samoklęskach w pow. lubartowski (informacja ustna F. Ostrowskiego). Ponadto stwierdzono jej obecność w r. 1962 na stawach i jeziorach w Libiszowie, w Trawnikach, na torfowiskach w Dorohuczy oraz w gospodarstwach rybackich w Tarnawatce (22, 23).

Czernica — *Aythya fuligula* (L.). Według informacji T a c z a n o w s k i e g o (32) z wieku XIX, gatunek ten u nas nie gnieździł się i nie zimował. Ekspansja tego gatunku spod Uralu posunęła się bardzo szybko. Obecnie chociaż czernica jest niezbyt liczna u nas, ale gniazduje. W Lubelskiem znana jest ze stawów w Tarnawatce w pow. tomaszowskim (23), na jeziorach Białym i Czarnym w Libiszowie (22).

W a r z ę c h a — *Platalea leucorodia* L. W XIX wieku notowana w pow. lubartowskim, a w r. 1950 na Polesiu Lubelskim w Ostrówku (21). Jest to jedyny okaz z tego terenu. Znajduje się on w zbiorach zoologicznych UMCS w Lublinie.

B o c i a n c z a r n y — *Ciconia nigra* L. W XIX i początkach XX wieku występował nielicznie (33). Stan liczebny tego ptaka zmniejszał się stale z powodu beżmyślnego niszczenia. Dopiero od czasu wzięcia go pod ochronę liczebność na terenie Polski wzrosła (28). W woj. lubelskim jednak jest bardzo mało stanowisk tego ptaka. Gnieździ się on w bagnistych lasach

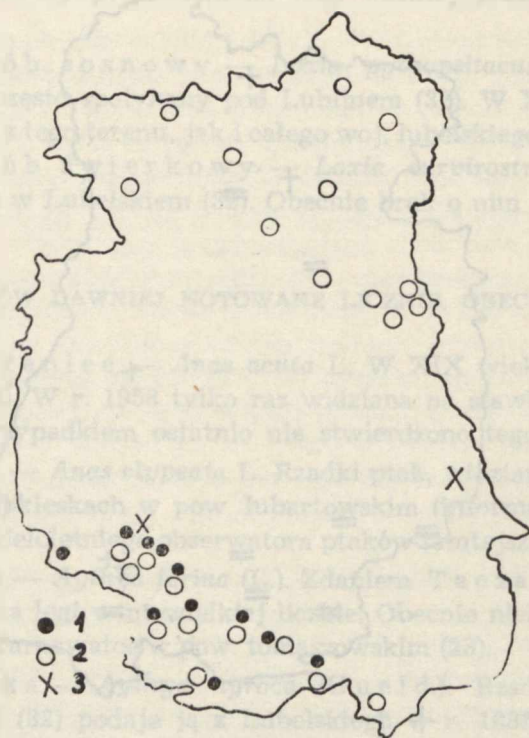
Ryc. 2. 1) opuszczone stanowiska dropla (*Otis tarda*); 2) stanowiska bociana czarnego (*Ciconia nigra*)

1) abandoned stations of the bustard (*Otis tarda*); 2) stations of the black stork (*Ciconia nigra*)

w pow. bialskim, hrubieszowskim, tomaszowskim i na Polesiu Lubelskim (6, 21, 22, 36). Rejestrowany był też w r. 1963 ze stawów gospodarstw rybackich w Tarnawatce (23). Rozmieszczenie tych nielicznych stanowisk na terenie całego województwa przedstawione jest na ryc. 2.

Żuraw — *Grus grus* (L.). W XIX wieku występował jako ptak lęgowy m. in. w Lubelskim (32). W okresie 1968—1969 zaobserwowano 17 par lęgowych w nadleśnictwie Biłgoraj i Huta Krzeszowska (35). Notowany był też na Polesiu Lubelskim (22) i tylko na przelocie gospodarstw rybaccich w r. 1963 w Tarnawatce (23). Liczebność tego gatunku zapewne jeszcze zmniejszy się w związku z osuszaniem mokradeł i torfowisk, srodowisk niezbędnych do bytowania tego ptaka.

Czajka — *Vanellus vanellus* (L.). Często występowała dawniej na terenach podmokłych i łąkach. Na przykład w pow. kraśnickim (Bęczyn, Wyznica, Wyznianka, Terpentyna), zamojskim (wieś Mokre), radzyńskim nad rzeką Krzną była liczna do czasu przeprowadzenia melioracji, po czym ptak ten stracił ulubiony swój biotop niskich traw z kaczeńcami, na rzecz

Ryc. 3. Rozmieszczenie stanowisk: 1) głuszca (*Tetrao urogallus*); 2) cietrzewia (*Lyrurus tetrix*); 3) jarzabka (*Tetrastes bonasia*)

Distribution of the stations of the birds: 1) wood grouse (*Tetrao urogallus*); 2) black grouse (*Lyrurus tetrix*); 3) hazel grouse (*Tetrastes bonasia*)

suchych, uprawnych łąk z wysokimi sztucznie obsiewanymi trawami. Fakt ten warunkuje rzadsze występowanie czajki. Wszędzie, gdzie tego typu zabiegi miały miejsce, czajka stała się gatunkiem rzadkim. Tylko w niektórych rejonach jest niekiedy liczniejsza, np. na Polesiu Lubelskim (22).

B a t a l i o n — *Philomachus pugnax* (L.). W XIX wieku był ptakiem lęgowym w woj. lubelskim (32). Obecnie nielicznie obserwowany jest na Polesiu Lubelskim (22, 23). Rzadki na stawach w Samoklęskach w pow. lubartowskim (informacja ustna mgr F. Ostrowskiego).

J a r z ą b e k — *Tetrastes bonasia* (L.). W XIX wieku występował w całym kraju (32). Obecnie jest nieliczny. Znany w Lubelskiem tylko z Puszcz Solskiej w nadleśnictwie Janów Lubelski, w nadl. Strzelce w pow. hrubieszowskim i w nadl. Sosnowica w pow. włodawskim (11). Rozmieszczenie stanowisk przedstawia ryc. 3.

P u c h a c z — *Bubo bubo* (L.). W połowie XIX wieku występował na całym obszarze województwa, ale już wówczas notowano szybki spadek liczebności tego ptaka (9). Współcześnie sporadycznie tylko spotykany i notowany w pow. parczewskim (16).

B i e l i k — *Haliaeetus albicilla* (L.). W XIX wieku zaznaczył się silny spadek liczebności tego ptaka w Lubelskiem (32). Współcześnie niekiedy tylko pojedynczo jest spotykany w pow. włodawskim i parczewskim (35). Obserwowany też był w latach 1972—1973 w nadl. Susiec w pow. tomaszowskim (11).

GATUNKI PTAKÓW WYKAZUJĄCE WZROST LICZEBNOŚCI

C i e t r z e w — *Lyrurus tetrix* (L.). W XIX wieku był pospolitym ptakiem na terenie Podlasia i Lubelskiego (32). W pow. Biała Podlaska, Parczew, Radzyń Podlaski i Włodawa w r. 1961 zaobserwowano około 715 sztuk (22). Liczebność według oceny Wojewódzkiego Związku Łowieckiego w Lublinie w r. 1957 wynosiła 1700 sztuk, w r. 1965 — około 1400, w r. 1972 — około 5500, a w r. 1975 — 5000. Obecnie rozpowszechniony jest na terenie 24 nadleśnictw. Najliczniejsze stado bytuje w nadl. Tarnogród i liczy ono około 190 sztuk. Rozmieszczenie stad w poszczególnych nadleśnictwach przedstawione jest na ryc. 3 i w tab. 1.

G ł u s z e c — *Tetrao urogallus* (L.). W XIX wieku notowany w woj. lubelskim jako gatunek nieliczny (32). Obserwowano go w lasach Stulna, Dubienki, Rakołup i w byłej Ordynacji Zamojskiej. Stan liczebny, według oceny Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Lublinie, w r. 1965 wynosił około 300 sztuk, w r. 1967 — 300, w r. 1972 — około 400 (11). W r. 1973 liczebność wynosiła 350 sztuk (według danych Wojewódzkiego Zarządu Polskiego Związku Łowieckiego w Lublinie). Rozmieszczenie stanowisk w terenie przedstawione jest na ryc. 3, a liczebność w poszczególnych nadleśnictwach wykazana jest w tab. 1.

Tab. 1. Rozmieszczenie i stan liczebny cietrzewia, głuszca i jarząbek w woj. lubelskim według stanu z r. 1965 (wg OZLP)

Distribution and quantities of the black grouse, wood grouse and hazel grouse within the former Lublin province, according to the state of the year 1965 (in estimation of OZLP)

Nadleśnictwo	Cietrzew	Głuszc	Jarząbek
	sztuki		
Abramów	6		
Biłgoraj	88	50	
Chotyłów	78		
Dubeczno	90		
Grabanów	3		
Huta Krzeszowska	59	5	
Janów Lubelski	61	30	
Józefów	32	34	
Kocudza	138	41	
Kołacze	150		
Kryńszczak	4		Występuje w nadleśnictwie
Lipa	45	58	Strzelce i Janów Lubelski
Lubycza Królewska	12		
Międzyrzec	4		
Modliborzycze	16		
Parczew	78		
Sobibór	140		
Sosnowica	56		
Susiec	78	11	
Tarnogród	193	4	
Terespól	11	30	
Turów	20		
Wisznice	20		
Włodawa	10		
	1390	263	

K u r o p a t w a — *Perdix perdix* L. W XIX wieku była pospolita (32), ale liczebność zmienna. Ostre zimy w latach 1940—1943 spowodowały spadek liczebności. Następnie przez wiele lat była chroniona, aż do czasu wzrostu pogłowia. Obecnie w woj. lubelskim zanotowano około 300 000 sztuk w r. 1968 i około 420 000 sztuk w r. 1975. Zmiany liczebności w okresie 1960—1968 i w r. 1975 przedstawione są w tab. 2.

Przepiórka — *Coturnix coturnix* (L.). W XIX wieku występowała nielicznie (32). Później nastąpił jeszcze dalszy spadek pogłowia (28). Na Krowim Bagnie w pow. włodawskim notowano pewien wzrost liczebności tego ptaka (15).

Słonka — *Scolopax rusticola* L. Nieliczny ptak lęgowy na przelocie XIX i XX wieku (38). Obecnie jest ptakiem dość rozpowszechnionym, lokalnie w niektórych rejonach nawet dość liczny (11).

Gawron — *Corvus rusticola* L. W pierwszej połowie XIX wieku nie gniazdował w Lubelskiem (24, 32). Współcześnie jest liczny i pospolitym ptakiem na całym obszarze woj. lubelskiego. Występuje dużymi kolo-

Tab. 2. Zmiany liczebności kuropatwy i bażanta w byłym woj. lubelskim w latach 1960—1968 i r. 1975 (wg WZŁ w Lublinie)

Changes in quantities of the partridge and the pheasant within the former Lublin province in the years 1960—1968 and in the year 1975 (according to the Voi. Hunt. Union, Lublin)

Rok	Kuro- patwa	Bażant	Rok	Kuro- patwa	Bażant
1960	233 680	5 890	1965	195 290	16 280
1961	228 145	5 890	1966	190 940	20 060
1962	358 500	4 290	1967	305 790	34 250
1963	192 100	5 180	1968	316 720	35 360
1964	195 620	12 160	1975	420 000	70 000

niami. Nawet w Lublinie notowane są liczne kolonie (20). Widywałem też liczne kolonie tego ptaka w okolicy Hrubieszowa oraz w Bęczynie w pow. kraśnickim. Ogólnie zauważa się wzrost liczebności.

Wrona — *Corvus corone* L. W XIX wieku według Taczanowskiego (32), liczniejsza była na prawym brzegu Wisły. W XX wieku liczebność tego ptaka wzrosła. Liczniejsza jest na przykład na peryferiach Lublina, w byłym pow. kraśnickim i krasnostawskim. Po dużym spadku widoczny powszechnie jest obecnie wzrost liczebności tego ptaka.

Kruk — *Corvus corax* L. W XIX wieku występował na prawym brzegu Wisły (32), a w XX wieku liczebność jego wzrosła. Współcześnie spotykałem go w małych gromadkach w kilku rejonach Lubelszczyzny, mianowicie w Michałowce koło Puław, w okolicy Włodawy, Adampola w pow. włodawskim oraz w rejonie Hrubieszowa, gdzie robi częste wypady na młode susły w kolonii Sławęcín.

Pokrzywnica — *Prunella modularis* (L.). Z XIX wieku brak o niej wiadomości. Jako ptaka lęgowego stwierdzono ją w latach 1939—1940 w Zwierzyńcu pod Zamościem (27). Współcześnie gatunek ten jest liczny i dość pospolity (35). Zajmuje skraje lasu, parki, cmentarze itp.

Ortolan — *Emberiza hortulana* L. W XIX wieku nie występował w Lubelskiem (32). Z początkiem XX wieku rozpowszechnił się (4). Obecnie lęgnie się na terenach niżowych.

GATUNKI PTAKÓW BARDZO RZADKO SPOTYKANE

Łabędź niemy — *Cygnus olor* (Gmel.). Ten okazały ptak tępiony do XX wieku, dotrwał do obecnych czasów nielicznie. W r. 1965 w woj. lubelskim naliczono 9 sztuk (35). Na jeziorze Kleszczów gniazdowała para (22). Ostatnio stwierdzono ten gatunek na stawach koło Janowa Lubelskiego (A. Dyrcz i in. w druku).

Czapla modronosa — *Ardeola ralloides* (Scop.). Pojawiła się w Lubelskiem w XIX wieku w Wojciechowie (pow. bełżycki) w r. 1854 (32). Obecnie stwierdzono kilka okazów pod Lublinem (30) i w pow. Tomaszów Lubelski (10).

Czapla biała — *Egretta alba* L. W XIX wieku lęgowa w Lubelskiem i na Podlasiu (9, 32). Obecnie bardzo rzadko zalatująca. Widziana w Samoklęskach w pow. lubartowski na stawach (informacja ustna F. Ostrowskiego).

Czapla nadobna — *Egretta garzetta* L. W XIX wieku pojedyncze okazy notowano pod Dęblinem (32). Obecnie bardzo rzadko zalatuje. Widziana na stawach w Samoklęskach w pow. lubartowski (informacja ustna F. Ostrowskiego).

Czapla purpurowa — *Ardea purpurea* L. W XIX wieku niekiedy tylko spotykana (32), w XX wieku tylko sporadycznie występuje (22, 28, 36).

Siniak — *Columba oenas* (L.). W XIX wieku na Lubelszczyźnie ptak liczny (32), obecnie — w związku z wytrzebieniem starych lasów liściastych i mieszanych i zmniejszeniem się drzew dziuplastych — gatunek ten stracił właściwy dla siebie biotop. Znane są lęgi tego ptaka tylko na pograniczu woj. lubelskiego i rzeszowskiego (35).

GATUNKI WYJĄTKOWO ZALATUJĄCE

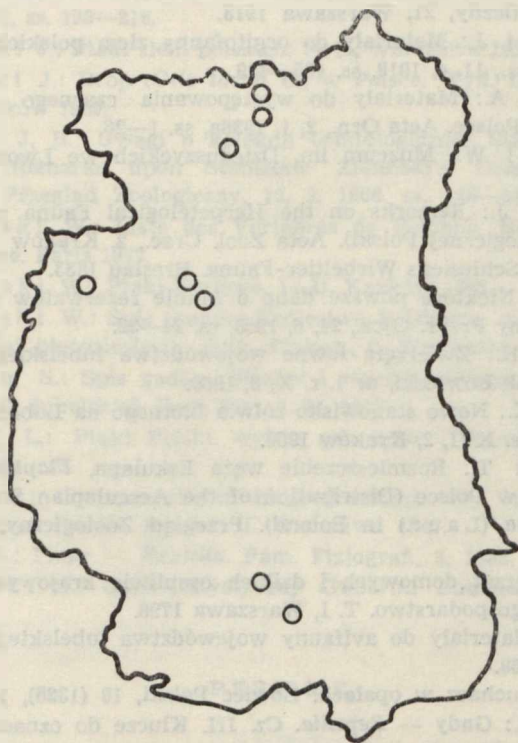
Sowa śnieżna — *Nyctea scandiaca* (L.). Bardzo rzadko przelotna. Obecność jej na terenie woj. lubelskiego podawana jest w literaturze tylko jeden raz z r. 1865/66 (33). Od tamtego czasu brak o niej wiadomości z obszaru woj. lubelskiego.

GATUNKI NOWE ROZPRZESTRZENIONE DROGĄ NATURALNĄ

Sierpówka (Synogarlica turecka) — *Streptopelia decaocto* (Friv.). Rodzimum jej terenem jest Azja Południowa, Chiny, Japonia. W Europie występowała na Bałkanach. Ekspansja tego gatunku była tak intensywna, że ptak ten w ciągu 40 lat zasiedlił całą Europę. W Lublinie pierwszy raz stwierdzono jej gnieźdzenie się w r. 1943 (18). Na naszych obszarach ptak ten znalazł dla siebie odpowiednie warunki bytu i rozpowszechnił się w szybkim tempie, zasiedlając przede wszystkim tereny zurbanizowane — miasta i większe osiedla wiejskie. Gołąb ten swoją obecnością wzbogacił nasze środowisko i z zyczliwością został przez człowieka przyjęty.

GATUNKI PTAKÓW SZTUCZNIE WPROWADZONE

Bażant — *Phasianus colchicus* L. Rodzimy jego obszarem jest Kaukaz, skąd jako cenny gatunek łowny sprowadzony został do Europy. W XVIII wieku sztucznie wprowadzony i zaaklimatyzowany na terenie Polski. W r. 1968 w woj. lubelskim mieliśmy około 35 000 sztuk (11), a w

Ryc. 4. Rozmieszczenie stanowisk bażanta (*Phasianus colchicus*)
Distribution of the stations of the pheasant (*Phasianus colchicus*)

r. 1975 — 70 000 (według oceny Zarządu Wojewódzkiego Polskiego Związku Łowieckiego w Lublinie). Zmiany liczebności w latach 1960—1968 i w r. 1975 przedstawione są w tab. 2, a rozmieszczenie stanowisk na ryc. 4. Najlepsze warunki hodowlane ptak ten znalazł w środowiskach zaroślowych, w prześwietlonych lasach graniczących z polami i łąkami.

LITERATURA

1. Bayger J. A.: Obraz fauny płazów i gadów z pierwszej połowy w. XVIII (Eine Schilderung der Herpetofauna Polens aus der ersten Hälfte des XVIII Jh.). Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej. T. 71, Kraków 1938, ss. 45—64.

2. Bayger J. A.: O węży Eskulapa (*Elaphe longissima longissima* Laur.) w Polsce i potrzebie jego ochrony (Aesculapius's snake (*Elaphe longissima longissima* Laur.) and the need of its protection). *Ochrona Przyrody*, 18, Kraków 1948, ss. 95—104.
3. Berger L., Michałowski J.: Płazy — *Amphibia*. Klucze do oznaczania kręgowców Polski. Cz. II, Warszawa—Kraków 1963.
4. Domaniewski J.: Ptaki Ordynacji Zamojskiej w Gubernii Lubelskiej. *Pamiętnik Fizjograficzny*, 21, Warszawa 1913.
5. Domaniewski J.: Materiały do ornitofauny ziem polskich. Cz. III, Spraw. Tow. Nauk. Warsz., 11, 4, 1918, ss. 485—499.
6. Dunajewski A.: Materiały do występowania czarnego bociana (*Ciconia nigra* Linn.) w Polsce. *Acta Orn.*, 2, 1, 1936a, ss. 1—26.
7. Dzieduszycki W.: Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. *Ptaki*. Lwów 1880.
8. Fudakowski J.: Remarks on the Herpetological Fauna of Poland (Uwagi o faunie herpetologicznej Polski). *Acta Zool. Crac.*, 2, Kraków 1958, ss. 825—844
9. Gloger C. L.: *Schlesiens Wirbeltier-Fauna*. Breslau 1833.
10. Grądziel T.: Niektóre nowsze dane o faunie rezerwatów województwa lubelskiego. *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 24, 6, 1968, ss. 24—32.
11. Jankiewicz K.: Zwierzęta łowne województwa lubelskiego i ich łowiska. *Zachodni Poradnik Łowiecki*, nr 1, r. X, 3, 1969.
12. Karczmarsz K.: Nowe stanowisko żółwia błotnego na Lubelszczyźnie. *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, r. XVI, 2, Kraków 1960.
13. Kaźmierczak T.: Rozmieszczenie węży Eskulapa, *Elaphe longissima longissima* (Laur.) w Polsce (Distribution of the Aesculapian Snake, *Elaphe longissima longissima* (Laur.) in Poland). *Przegląd Zoologiczny*, IX, 4, Wrocław 1965, ss. 380—385.
14. Kluk K.: *Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych historii naturalnej początki i gospodarstwo*. T. I, Warszawa 1798.
15. Luniak M.: Materiały do avifauny województwa lubelskiego. *Acta Orn.*, 10, 9, 1967, ss. 267—268.
16. Mazepa M.: Puchacz w opałach. *Łowiec Polski*, 10 (1325), 14, 1968.
17. Młynarski M.: Gady — *Reptilia*. Cz. III. Klucze do oznaczania kręgowców Polski. Warszawa—Kraków 1960.
18. Nowak E.: *Die Türkentaube*. Wittemberg/Lutherstadt 1965.
19. Reinhardt: *Rosenstare* 1937 in Niederschlesien. *Ber. Ver. schles. Orn.*, 22, 3/4, 1937, ss. 79—80.
20. Riabinin S.: Ptaki Lublina w latach 1951—1956 (The Birds of Lublin in the Years 1951—1956). *Ochrona Przyr.*, R. 26, 5, 1959, ss. 419—449.
21. Riabinin S.: Badania nad ptakami Polesia Lubelskiego (Studies on the Birds of the Lublin Polesie). *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio C*, vol. XVII, Lublin 1962, ss. 229—257.
22. Riabinin S.: Materiały do fauny ptaków Polesia Lubelskiego (Matériaux à la fauna des oiseaux de Polesie Lubelskie). *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio C*, vol. XVIII, 11, Lublin 1963, ss. 231—248.
23. Riabinin S.: Ptaki gospodarstwa rybackiego w Tarnawatce (pow. Tomaszów Lubelski) w latach 1959—1961 (Birds in Fishery Farm Tarnawatka (Tomaszów Lubelski District) in 1959—1961). *Przegl. Zool.*, 7, 3, 1963a, ss. 259—264.
24. Sapalski J.: *Pogląd na Historię Naturalną Gubernii Radomskiej*. Kielce 1862.

25. Skibiński S.: O rezerwat żółwia na rzece Uherce w Stańkowie. Chr. Przyr. Ojcz., z. 3/4, Kraków 1954, ss. 55—60.
26. Skuratowicz W.: Niektóre ciekawsze ptaki Ordynacji Zamojskiej. Teka Zamojska, 2, 2, Zamość 1939, ss. 1—7.
27. Skuratowicz W., Urbański J.: Rezerwat leśny na Bukowej Górze koło Zwierzyńca w województwie lubelskim i jego fauna (The Reservation on Bukowa Góra near Zwierzyniec (Lublin Voivodship) and Its Fauna). Ochrona Przyr., 21, 1953, ss. 193—216.
28. Sokołowski J.: Ptaki ziem polskich. I—II, Warszawa 1958.
29. Sokołowski J.: Drop (*Otis tarda* L.) w Polsce. Wyd. Ligi Ochrony Przyrody, nr 17, Kraków 1960.
30. Szczepski J. B.: Uwagi o kolekcji ornitologicznej Stanisława Zielińskiego (1893—1961) (Remarks upon Stanisław Zieliński's Ornithological Collection [1893—1961]). Przegląd Zoologiczny, 12, 3, 1968, ss. 348—353.
31. Taczanowski W.: Liste des Vertébrés de Pologne. Bulletin de la Société Zool. de France. Paris 1877.
32. Taczanowski W.: Ptaki krajowe. I—II, Kraków 1882.
33. Taczanowski W.: Spis ptaków Królestwa Polskiego, obserwowanych w ciągu ostatnich lat pięćdziesięciu. Pam. Fizjogr., 8, Warszawa 1888, ss. 1—46.
34. Tenenbaum S.: Spis gadów, płazów i ssaków zebranych w Ordynacji Zamojskiej w gub. lubelskiej. Pam. Fizj., t. 21, 1913.
35. Tomiałojć L.: Ptaki Polski, wykaz gatunków i rozmieszczenie. Warszawa 1972, ss. 1—303.
36. Urbański J.: Charakterystyka biogeograficzna woj. lubelskiego. Planowanie przestrzenne. Region lubelski I. Warszawa 1947.
37. Wałęcki A.: Płazy — *Reptilia*. Pam. Fizjograf., 3, 1883, ss. 330—406.
38. Wiercieński H.: Opis statystyczny Gubernii Lubelskiej. Warszawa 1901.

РЕЗЮМЕ

Опираясь на данные из литературы, собственные наблюдения и достаточно достоверные информации, автор показал изменения в составе и распределении некоторых видов фауны земноводных (*Amphibia*), пресмыкающихся (*Reptilia*) и птиц (*Aves*) в XIX и XX веках в пределах бывшего Люблинского воеводства.

Особенно ярко намечалось уменьшение поверхности обитания болотной черепахи (*Emys orbicularis*), а о греческих черепахах (*Testudo hermanni* и *Testudo graeca*), которые были введены во время II мировой войны в рассматриваемый район, ныне ничего не известно; вероятно они не смогли приспособиться к новым условиям. Эскулапова змея (*Elaphe longissima longissima*) удержалась как реликт лишь на одном месте (раздел I).

22 вида птиц исчезли, или нет о них никаких данных в рассматриваемом районе. Это: *Pelecypus onocrotalus*, *Branta nuficolis*, *Plegadis falcinellus*, *Nutta rufina*, *Clangula hyemalis*, *Hieraetus pennatus*, *Aquila chrysaetos*, *Circaetus gallicus*, *Otis tarda* (полностью исчез „на глазах” нашего поколения т.е. в междувоенное время), *Otis tetrax*, *Calidris temminckii*, *Limnocryptes minimus*, *Stercorarius skua*, *Larus hyperboreus*, *Merops apiaster*, *Luscinia megarhynchos*, *Turdus torquatus*, *Parus cyanus*, *Loxia pytyapsitacus*, *Loxia curvirostra* (раздел II).

13 видов обитавших раньше в обилии, ныне их количество уменьшилось. Это: *Platalea leucorodia*, *Anas acuta*, *Anas clipeata*, *Aythya ferina*, *Aythya nyroca*, *Aythya foligula*, *Venellus venellus*, *Philomachus pugnax*, *Grus grus*, *Tetrastes bonasia*, *Bubo bubo*, *Haliaeetus albicilla*, *Ciconia nigra* (раздел III).

Ростом численности отмечаются 10 видов: *Lyrurus tetrrix*, *Tetrao urogallus*, *Perdix perdix*, *Coturnix coturnix*, *Scolopax rusticola*, *Corvus frugilegus*, *Corvus corone*, *Corvus corax*, *Prunella modularis* и *Emberiza hortulana* (раздел IV).

Очень редко встречающиеся виды птиц составлены в разделе V. Это: *Cygnus olor*, *Ardeola ralloides*, *Egretta alba*, *Egretta garzetta*, *Ardea purpurea* и *Colymba oenas*.

Исключительно редко прилетающим к нам видом является *Nyctea scandiaca* (раздел VI).

Новым видом авиафауны в рассматриваемом районе, появившимся натуральным путем, является *Streptopelia decoacto* (раздел VII), а видом введенным искусственно в XVIII веке и здесь акклиматизировался, является *Phasianus colchicus* (раздел VIII).

ОБЪЯСНЕНИЯ РИСУНКОВ И ТАБЛИЦ

Рис. 1. 1. Местообитание эскулаповой змеи (*Elaphe longissima*); 2. Местообитания болотной черепахи (*Emys orbicularis*).

Рис. 2. 1. Покинутые местообитания дрофы (*Otis tarda*); 2. Местообитания чёрного аиста (*Ciconia nigra*).

Рис. 3. Распределение местообитаний: 1) глухаря (*Tetrao urogallus*); 2) тетерева (*Lyrurus tetrrix*); 3) рябчика (*Tetrastes bonasia*).

Рис. 4. Распределение местообитаний фазана (*Phasianus colchicus*).

Табл. 1. Распределение и число тетерева, глухаря и рябчика в бывшем Люблинском воеводстве по состоянию из 1965 г. (по данным Районного Управления Государственных Лесов).

Табл. 2. Изменения численности куропатки и фазана в бывшем Люблинском воеводстве в годы 1960—1968 и в 1975 г. (по данным Воеводского Союза Охотников в Люблине).

SUMMARY

The author indicated the changes in composition as well as in distribution of some species of the fauna of amphibians (*Amphibia*), reptiles (*Reptilia*) and birds (*Aves*) in the area of the former Lublin province, taking into consideration not only existing references and his own observations but also well-founded information.

The diminution of the area of occurrence of the mud turtle (*Emys orbicularis*) has been in particular distinctly outlined, and there is no news till now about Greek turtles (*Testudo graeca*) introduced into the area discussed during World War II, as they apparently did not accommodate themselves to the new conditions. The Aesculap's snake (*Elaphe longissima longissima*) remained as a relict only in one locality (Chapter I).

Twenty two species of birds have perished or there is no information about them from the terrain under discussion. They are as follows: *Pelecanus onocrotalus*, *Branta ruficollis*, *Plegadis falcinellus*, *Netta rufina*, *Clangula hyemalis*, *Hieraetus pennatus*, *Aquila chrysaetos*, *Circaetus gallicus*, *Otis tarda* (it was totally exterminated during the lifetime of one generation, i.e. in the interwar period), *Otis tetrax*,

Calidris temmickii, *Limnocyptes minimus*, *Stercorarius skua*, *Larus hyperboreus*, *Merops apiaster*, *Luscinia megarhynchos*, *Turdus torquatus*, *Parus cyanus*, *Loxia pytyapsitacus* and *Loxia curvirostra* (Chapter II).

Thirteen species were very numerous in the past, nowadays their number distinctly decreased. They are: *Platalea leucorodia*, *Anas acuta*, *Anas clypeata*, *Aythya ferina*, *Aythya nyroca*, *Aythya foligula*, *Vanellus vanellus*, *Philomachus pugnax*, *Grus grus*, *Tetrastes bonasia*, *Bubo bubo*, *Haliaeetus albicilla*, *Ciconia nigra* (Chapter III).

Ten species increased in number: *Lyrurus tetrrix*, *Tetrao urogallus*, *Perdix perdix*, *Coturnix coturnix*, *Scolopax rusticola*, *Corvus frugilegus*, *Corvus corone*, *Corvus corax*, *Prunella modularis* and *Emberiza hortulana* (Chapter IV).

Very rarely met species of birds have been indicated in Chapter V. They are: *Cygnus olor*, *Ardeola ralloides*, *Egretta alba*, *Egretta garzetta*, *Ardea purpurea* and *Columbus oenas*.

Only exceptionally, and very rarely, flies up to us the species *Nyctea scandiaca* (Chapter VI).

Streptopelia decoacto (Chapter VII) is a new species in the avifauna of the former Lublin province, spread by natural way, and *Phasianus colchicus* is a species artificially brought by the man in XVIIIth century and acclimatized to new conditions (Chapter VIII).

